

การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมจังหวัดสิงห์บุรี

The Development of Cultural Attraction Routes in Sing Buri Province

ชนินทร สอนภักดี*
Chaninthon Sawanaphakdee

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อสำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยวทางมรดกวัฒนธรรมในจังหวัดสิงห์บุรี และ 2) เพื่อศึกษาและพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรมในจังหวัดสิงห์บุรี โดยใช้แนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นฐานคิดในการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวขึ้น และใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาข้อมูลเอกสาร การเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการสำรวจ สังเกต และสัมภาษณ์ โดยมีแบบเก็บข้อมูลที่ศึกษาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวที่มีความเป็นไปได้ในการจัดเป็นเส้นทางท่องเที่ยวจาก 6 ประเด็นหลักคือ ด้านแหล่งมรดก ด้านการอนุรักษ์และบำรุงรักษา ด้านการจัดการท่องเที่ยว ด้านการอำนวยความสะดวก ด้านการเรียนรู้แหล่งท่องเที่ยว และด้านเส้นทางท่องเที่ยว โดยผลการศึกษาพบว่า การท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมในจังหวัดสิงห์บุรี สามารถจัดเป็นตัวอย่างเส้นทางท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมได้ 3 เส้นทาง คือ เส้นทางสายทวารวดี เป็นเส้นทางศึกษาเรียนรู้ตามร่องรอยแหล่งโบราณคดีตั้งแต่ยุคทวารวดีโดยมีแหล่งท่องเที่ยวขยายต่อไปยังเมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ เส้นทางสายวีรชนบางระจัน เป็นเส้นทางศึกษาเรียนรู้แหล่งท่องเที่ยวตามประวัติศาสตร์บางระจัน และมีเส้นทางส่วนขยายไปยังจังหวัดอ่างทองและชัยนาท และเส้นทางสายวิถีชีวิต เป็นตัวอย่างเส้นทางท่องเที่ยวระยะสั้นเพื่อชมวิถีชีวิตและเรียนรู้วัฒนธรรม เอกลักษณ์ของท้องถิ่นสิงห์บุรี โดยในแต่ละเส้นทางได้มีการสำรวจความเป็นไปได้ในการจัดแหล่งทรัพยากรที่มีอยู่ให้สามารถเป็นแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนและกระจายรายได้จากการท่องเที่ยวสู่ชุมชนได้ รวมถึงการสนับสนุนแหล่งท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมที่มีการจัดการโดยชุมชนเอง จากผลการศึกษากการ จัดเส้นทางท่องเที่ยวมีข้อค้นพบที่จะช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดสิงห์บุรี 4 ประการคือ การปรับปรุงด้านการคมนาคมขนส่งสาธารณะ การปรับปรุงและเพิ่มจำนวนด้านร้านอาหารในแหล่งท่องเที่ยว การจัดกลุ่มนักท่องเที่ยวให้เหมาะสมกับการเรียนรู้เส้นทางท่องเที่ยว และด้านการเพิ่มช่องทางประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว เพื่อการกระจายรายได้และจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นต่อไป

คำสำคัญ : การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, เส้นทางท่องเที่ยว, มรดกวัฒนธรรม, การท่องเที่ยวโดยชุมชน

---

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ฯ

Abstract

The purposes of this research were to: 1) Explore the cultural heritage resources of Sing Buri and 2) Initiate the cultural attraction routes development in Sing Buri province. Using the concept of community tourism as the basis for the creation of tourist routes, and the qualitative research methods including documentary research, survey, field observation, and interview; the data were collected to study the potential of tourist destinations. The topics of study are: heritage sites, conservation and maintenance, tourism management, facilitation, learning sources and tourist attraction routes. The results are the development of three cultural attraction routes: 1) Dvaravati route, the path to learn the traces of archaeological sites from the Dvaravati period with the extension route to Jansen museum in Nakhon Sawan province, 2) the heroes of Bang Rachan route, which is a learning route based on the history of Bang Rachan with the extension routes to Ang Thong and Chainat provinces and 3) local lifestyle route, which is a way to explore local life and to learn about the culture and identity of local Sing Buri. Each route explores the feasibility of organizing existing resources to be community attractions and distributes income from tourism to the community, including supports for cultural heritage sites managed by the community itself. And findings which will help promote tourism in Sing Buri and benefit the local communities are the improvements in four areas: transportation, restaurants in the tourist attractions, learning options and public relations.

Keywords: Cultural Tourism, Cultural Attraction, Cultural Heritage, Community-based Tourism

บทนำ

สืบเนื่องจากนโยบายการท่องเที่ยวเมืองรอง ซึ่งเป็นนโยบายรัฐบาลที่ต้องการเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวเข้าสู่เมืองรองและชุมชนที่ไม่ได้เป็นเป้าหมายหลักของนักท่องเที่ยว เพื่อเป็นการกระจายโอกาสในเชิงพื้นที่ และกระจายรายได้จากการท่องเที่ยวให้ลงสู่เศรษฐกิจฐานราก โดยเลือกจังหวัดสิงห์บุรีที่จัดอยู่ในกลุ่มเมืองรองด้านการท่องเที่ยว ด้วยเหตุที่สิงห์บุรีเป็นแหล่งมรดกวัฒนธรรมที่มีคุณค่า อย่างไรก็ตามยุทธศาสตร์การพัฒนาภาคกลาง ซึ่งต้องการส่งเสริมศูนย์กลางการท่องเที่ยวด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และเกษตร โดยปรับปรุงและพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรมการท่องเที่ยวให้มีคุณค่าและมูลค่าเพิ่ม มีความหลากหลาย และเชื่อมโยงการท่องเที่ยวในกลุ่มจังหวัดอย่างยั่งยืน กำหนดให้สิงห์บุรีเป็นหนึ่งในเป้าหมายรวมถึงจังหวัดอยุธยา อ่างทอง ลพบุรี ชัยนาท และกาญจนบุรี โดยการจัดการท่องเที่ยวที่สิงห์บุรีมีศักยภาพคือ การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

แนวคิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมหรือการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) หมายถึง การท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่งที่แสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น ปราสาท พระราชวัง วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิธีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนง และสิ่งต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย นักท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมอง ความคิด ความศรัทธา ความนิยมของบุคคลในอดีตที่ถ่ายทอดมาถึงคนรุ่นปัจจุบันผ่านสิ่งเหล่านี้ (กรมการท่องเที่ยว, 2557, หน้า 2) ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะมีจุดสนใจอยู่ที่วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของผู้คน ตลอดจนแหล่งโบราณสถาน นักท่องเที่ยวมักต้องการศึกษาและเรียนรู้ถึงวิถีทางการดำเนินชีวิต ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และเข้าร่วมในเทศกาลงานประเพณีต่าง ๆ การท่องเที่ยวประเภทนี้ใช้วัฒนธรรมเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดสิงห์บุรี สามารถตอบโจทย์กลุ่มนักท่องเที่ยวที่มีวัตถุประสงค์การท่องเที่ยวแหล่งประวัติศาสตร์ และพิพิธภัณฑ์ การท่องเที่ยวเพื่อศาสนา การท่องเที่ยวแบบทางเลือก การท่องเที่ยวเชิงทัศนศึกษา หรืออาจคิดสร้างสรรค์การจัดการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น ๆ ได้อีกมาก

ผลงานวิจัยนี้เกิดจากการจัดการเรียนการสอนตามแนวทางการเรียนรู้เชิงผลิตภาพ ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีวัตถุประสงค์สร้างผลผลิตหรือผลงาน การสอนให้ผู้เรียนมีความคิดจนสร้างสรรค์ผลงานได้ เพื่อนำไปสู่ผลิตผลทางการศึกษาที่มีคุณภาพ (สมพร โกมารทิต, 2557, หน้า 3) โดยในการจัดการเรียนการสอน ได้ใช้วิธีการเรียนรู้โดยใช้วิจัยเป็นฐาน เน้นการเรียนรู้จากสถานการณ์และประสบการณ์จริง ใช้ปัญหาเป็นตัวกระตุ้น หรือเป็นบริบทให้ผู้เรียนได้คิด วิเคราะห์ร่วมกัน ดังนั้น ผลงานนี้จึงเกิดจากความรู้ ประสบการณ์ กิจกรรมต่าง ๆ และความร่วมมือกันของผู้สอนกับผู้เรียน ผู้เรียนและผู้เรียน เป็นการจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการสอนโดยให้ผู้เรียนแสวงหาคำตอบนั้น ๆ หากความรู้จากการลงมือทำวิจัยในการศึกษาแนวคิดด้านการท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวโดยชุมชน รวมถึงด้านแหล่งท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมในจังหวัดสิงห์บุรี เป็นการเพิ่มทางเลือกในการท่องเที่ยว และเพิ่มทางเลือกในการจัดการท่องเที่ยว รวมถึงส่งเสริมมิติของการท่องเที่ยวชุมชนด้วย

การจัดการเรียนรู้ในลักษณะนี้ยังสอดคล้องกับแนวทางการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อสนองพระราชโบายด้านการศึกษาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร รัชกาลที่ 10 เพื่อยกระดับคุณภาพศึกษาด้านงานวิจัย เน้นการปรับปรุงกระบวนการวิจัยให้ตอบโจทย์ตามความต้องการของท้องถิ่นและประเทศ สามารถนำไปใช้ได้จริงและถูกนำไปใช้อย่างเป็นรูปธรรม และในยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นมีเป้าหมายร่วมพัฒนาท้องถิ่นด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา อุตสาหกรรมบริการ เพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง มั่นคง และยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยวทางมรดกวัฒนธรรมในจังหวัดสิงห์บุรี
2. เพื่อศึกษาและพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวทางมรดกวัฒนธรรมในจังหวัดสิงห์บุรี

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ประกอบด้วย 3 แนวคิดหลักคือ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2556, หน้า 27) เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว วัฒนธรรม หรือชมงานประเพณีต่าง ๆ ที่ชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ จัดขึ้น เพื่อให้ได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน พร้อมทั้งได้ศึกษาความเชื่อ ความเข้าใจต่อสภาพสังคมและวัฒนธรรม มีประสบการณ์ใหม่ๆ เพิ่มขึ้น มีจิตสำนึกต่อการรักษาสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ได้แก่การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ การท่องเที่ยวทาง ประเพณีและศิลปวัฒนธรรม การท่องเที่ยววิถีชีวิตในชนบท การท่องเที่ยวเชิงกีฬาและบันเทิง การท่องเที่ยวเชิง สุขภาพทางวัฒนธรรม เป็นต้น

ความหมายของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญา ทางวัฒนธรรม พ.ศ.2559 คือ ความรู้ การแสดงออก การประเพณีปฏิบัติ หรือทักษะทางวัฒนธรรมที่แสดงออก ผ่านบุคคล เครื่องมือ หรือวัตถุ ซึ่งบุคคล กลุ่มบุคคล หรือชุมชนยอมรับและรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน และมีการสืบทอดกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งโดยอาจมีการปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมของตน ดังนั้น ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางมรดกวัฒนธรรม จึงหมายรวมถึงชุมชนและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการ จัดการท่องเที่ยวด้วย

การท่องเที่ยวชุมชน (พิมพ์ระวี โรจน์รุ่งสัจย์, 2553, หน้า 20) คือการท่องเที่ยวที่ชุมชนเป็นผู้กำหนด กระบวนการ ทิศทาง และรูปแบบการท่องเที่ยวของตนเอง ชุมชนเป็นเจ้าของทรัพยากรการท่องเที่ยว และมีส่วน ได้ส่วนเสียที่เกิดจากการท่องเที่ยว มีจุดขายที่หลากหลาย สร้างความยั่งยืนและเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น หากการบริหารจัดการนั้นมีชุมชนดำเนินการเป็นหลักจะใช้คำว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชน

การท่องเที่ยวโดยชุมชน (พจนานา สวนศรี, 2546, หน้า 14) คือการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของ สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม กำหนดทิศทางโดยชุมชน จัดการโดยชุมชน เพื่อชุมชน และชุมชนมีบทบาทเป็น เจ้าของ มีสิทธิในการจัดการดูแลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน

สรุปได้ว่าการท่องเที่ยวโดยชุมชน หมายถึง การท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของชุมชน สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม โดยชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบหลักในการจัดการทรัพยากร การกำหนดทิศทางการดำเนิน กิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ภายใต้กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการวางแผน การบริหารจัดการ และการมีส่วนร่วม เพื่อใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนไปพร้อมกัน

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การศึกษาข้อมูลเอกสาร และการสำรวจ จากนั้น เป็นการออกแบบเครื่องมือเพื่อใช้เก็บข้อมูลภาคสนาม การเก็บข้อมูลภาคสนามประกอบด้วย การสังเกตแบบไม่มี ส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องในการท่องเที่ยว ด้วยแบบเก็บข้อมูล จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อ จัดเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมขึ้น 3 เส้นทาง

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ในการวิจัยนี้แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่หนึ่ง ผู้ดูแลแหล่งท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม อันได้แก่ พิพิธภัณฑสถาน วัด ประกอบด้วย วิทยากร 2 คน และผู้นำท้องถิ่น 2 คน กลุ่มที่ 2 คือผู้ประกอบการค้าในแหล่งท่องเที่ยวและตลาด จำนวน 30 คน กลุ่มที่ 3 คือ นักท่องเที่ยว จำนวน 30 คน ในแหล่งท่องเที่ยวที่ได้ทำการสำรวจและเก็บข้อมูล โดยเป็นการสุ่มแบบไม่เฉพาะเจาะจง

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1) การสังเกตโดยแบบสังเกต เพื่อศึกษาเหตุการณ์ ปรากฏการณ์ต่าง ๆ และเพื่อให้เข้าใจลักษณะธรรมชาติและความเกี่ยวข้องกันระหว่างองค์ประกอบของเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์นั้น ๆ โดยใช้แบบสังเกตข้อมูลเพื่อการบันทึกข้อมูลด้วย

2) การสัมภาษณ์ โดยใช้แบบสัมภาษณ์หรือแบบเก็บข้อมูล ซึ่งประกอบด้วย การเก็บข้อมูลแหล่งท่องเที่ยว 6 ด้าน ดังนี้ 1) ด้านแหล่งมรดก 2) ด้านการอนุรักษ์และบำรุงรักษา 3) ด้านการจัดการท่องเที่ยว 4) ด้านการอำนวยความสะดวก 5) ด้านการเรียนรู้แหล่งท่องเที่ยว และ 6) ด้านเส้นทางการท่องเที่ยว

3. การรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย

1) การศึกษาจากเอกสาร โดยศึกษาค้นคว้าเอกสารข้อมูลของจังหวัดสิงห์บุรี และข้อมูลการท่องเที่ยวจังหวัดสิงห์บุรี เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาและออกแบบเครื่องมือวิจัย

2) การสำรวจด้านพื้นที่ เป็นการรวบรวมข้อมูลบริบทพื้นที่ ที่ตั้ง การเก็บรวบรวมข้อมูลจากสิ่งแวดล้อม เช่น ที่ตั้ง การเดินทาง ข้อมูลและป้ายบอกทาง สถานที่ทำกิจกรรม สถานที่อำนวยความสะดวก ป้ายให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว

3) การสำรวจด้านบุคคล เป็นการรวบรวมผู้ให้ความรู้ วิทยากรประจำแหล่งท่องเที่ยว ช่องทางการเรียนรู้ในชุมชนของนักท่องเที่ยว รวมถึงประเภทของนักท่องเที่ยว

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ จึงนำเสนอข้อมูลในลักษณะการพรรณนาความ เมื่อวิเคราะห์จากการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งระหว่าง การเก็บข้อมูลภาคสนาม และ นำข้อมูลกลับมาวิเคราะห์ด้วยแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย

จังหวัดสิงห์บุรีแบ่งการปกครองออกเป็น 6 อำเภอคืออำเภอเมืองสิงห์บุรี อินทร์บุรี พรหมบุรี บางระจัน ท่าช้าง และค่ายบางระจัน มีเขตติดต่อกับจังหวัดชัยนาท นครสวรรค์ ลพบุรี อ่างทอง และสุพรรณบุรี โดยภูมิประเทศของจังหวัดสิงห์บุรีนั้นเป็นที่ราบลุ่มเหมาะกับการทำการเกษตร เป็นดินแดนแห่งแม่น้ำ 3 สาย คือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน้อย และแม่น้ำลพบุรี มีลำน้ำแม่ลาไหลผ่านอำเภออินทร์บุรี บางระจัน และเมืองสิงห์บุรี เป็นลำนํ้าธรรมชาติที่เหมือนบ่อเลี้ยงปลาแบบผสมผสาน มีความยาวถึง 18 กิโลเมตร เป็นแหล่งปลารสชาติอร่อยขึ้นชื่อ นอกจากนี้ยังมีลำน้ำการ้อง ในตำบลห้วยชัน อำเภออินทร์บุรี ที่เป็นแหล่งจับปลาที่ดี และยังมีแหล่งโบราณคดีบ้านคูเมือง สมัยทวารวดีอยู่ในอำเภอดเดียวกันด้วย

สิงห์บุรีเป็นเมืองที่มีร่องรอยของหลักฐานมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์จำนวนหลายแหล่ง เช่น ในอำเภอบางระจันพบแหล่งโบราณคดีเมืองบ้านคู ต.พิกัด และบ้านบางวัด ต.ไม้ดัด มีชุมชนโบราณ บ้านชินาราย อำเภออินทร์บุรี และที่บ้านโพธิ์ทะเล อำเภอค่ายบางระจัน ชุมชนเมืองโบราณในสมัยทวารวดีที่พบร่องรอยหลักฐานชัดเจน เมืองคูเมือง อำเภออินทร์บุรี นักโบราณคดีกำหนดอายุว่าเป็นเมืองสมัยทวารวดีพูนัน มีการตั้งถิ่นฐานแบบเมืองคูคลอง เป็นแหล่งชุมชนโบราณที่สำคัญ พบว่า ดินเผาซึ่งเป็นเครื่องพิสูจน์ว่า มีการทำเส้นใยเพื่อการนุ่งห่ม

หรืออื่น ๆ มีความสามารถในการผลิตปัจจัยพื้นฐานของชีวิตประจำวัน การทำภาชนะดินเผาที่มีสีสันลวดลายสวยงาม เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเมืองวัดพระนอนจักรสีห์ เมืองสระกระพัง และเมืองบ้านเก่า (วินัย รัตจำย, 2542, หน้า 19-20)

ประวัติศาสตร์ที่โดดเด่นของสิงห์บุรีอีกช่วงหนึ่งคือสมัยอยุธยา โดยเฉพาะวีรกรรมของชาวบ้านบางระจัน เมื่อ พ.ศ. 2308 ชาวไทยที่ถูกรุกรานพม่าจบบ ธิปไตยสินและอาหาร ได้รวมกำลังกันเข้าต่อสู้จากนั้นช่องสุ่มผู้คนตั้งเป็นค่ายอยู่ที่บ้านบางระจัน พม่าได้ส่งกองทัพมาโจมตีค่ายบางระจันถึง 8 ครั้ง การสู้รบกินเวลาถึง 5 เดือน แม้ว่าไทยจะเสียเปรียบด้านอาวุธและกำลังคน แต่สามารถมีชัยชนะได้ถึง 7 ครั้ง จนในที่สุดค่ายบางระจันพ่ายแพ้แก่พม่า ในปี พ.ศ.2309 แต่วีรกรรมในครั้งนั้นได้รับการจารึกอยู่ในประวัติศาสตร์ และวีรชนค่ายบางระจันได้รับการยกย่องว่าเป็นตัวอย่างของความกล้าหาญ ความสามัคคี และความเสียสละเพื่อชาติ

คณะผู้วิจัยได้รวบรวมแหล่งท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมทั้งหมดใน 6 อำเภอของจังหวัดสิงห์บุรี แล้วคัดเลือกแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวขึ้นมาดังนี้

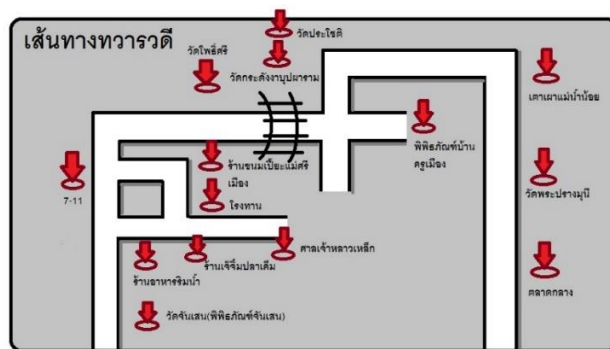
ตาราง 1 สถานที่ท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมในจังหวัดสิงห์บุรี

อำเภอ	แหล่งท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม
อำเภอเมือง	วัดพระนอนจักรสีห์วรวิหาร – ศาลากลางเก่าจังหวัดสิงห์บุรี – วัดประโชติการาม – ศูนย์อนุรักษ์ควายไทยเขางาม – วัดสว่างอารมณ์ – พิพิธภัณฑ์หนังใหญ่วัดสว่างอารมณ์ – วัดหน้าพระธาตุ – วัดกระดังงาบุปผาราม – วัดพระปรางค์มุนี
อำเภออินทร์บุรี	วัดไทร – เมืองโบราณบ้านคูเมือง – อุทยานแม่ลามหาราชานุสรณ์ – วัดม่วง – วัดสุทธาวาส (วัดใหม่)
อำเภอรพรมบุรี	วัดอัมพวัน – พระพรหมเทวาลัย – ตลาดบ้านแปง – คูค่ายพม่า – วัดกุฎีทอง – ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมไทยพวน วัดกุฎีทอง
อำเภอบางระจัน	เตาเผาแม่น้ำน้อย – วัดพระปรางค์ (ชั้นสุตร)
อำเภอท่าช้าง	วัดพิบูลทอง
อำเภอค่ายบางระจัน	อนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน – อาคารศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์วีรชนค่ายบางระจัน – ตลาดไทยย้อนยุคบ้านระจัน – วัดโพธิ์เก้าต้น

ในการคัดเลือกแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพใช้การสำรวจและการศึกษาเอกสาร ทำให้เห็นภาพรวมของแหล่งท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวกลุ่มโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ศาสนา และวิถีชีวิต ในการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม คณะผู้วิจัยจึงได้คิดรูปแบบหรือธีม (Theme) ของเส้นทางขึ้นมาแล้วจัดแหล่งท่องเที่ยวทั้งที่มีอยู่เดิม และที่พบจากการสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนาม ให้อยู่ภายในกรอบของสาระการท่องเที่ยวเส้นทางนั้น โดยเน้นจัดเป็นเส้นทางท่องเที่ยวภายในหนึ่งวัน ในจังหวัดสิงห์บุรีและบางเส้นทางสามารถขยายไปยังจังหวัดใกล้เคียงได้ โดยเลือกจุดเด่นของมรดกวัฒนธรรมในแหล่งท่องเที่ยวมาเป็นจุดดึงดูดนักท่องเที่ยว เน้นนักท่องเที่ยวหลายกลุ่ม แต่มุ่งไปที่กลุ่มนักท่องเที่ยวทางเลือกมากกว่านักท่องเที่ยวกระแสหลัก และเน้นการท่องเที่ยวแบบครอบครัวที่ประกอบด้วยเด็กและผู้สูงอายุหรือคนหลายช่วงวัยในกลุ่มเดียวกัน เส้นทางท่องเที่ยวที่ผู้วิจัยได้จัดขึ้นเพื่อนำเสนอในการวิจัยนี้มี 3 เส้นทาง คือ เส้นทางสายทวารวดี เส้นทางสายวีรชนบางระจัน และเส้นทางสายวิถีชีวิต

1. **เส้นทางสายทวารวดี** เนื่องจากจังหวัดสิงห์บุรีมีแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง แสดงถึงประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะที่มีความโดดเด่นคือ หลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดี การจัดเส้นทางสายนี้จึงเป็นการชักชวนให้นักท่องเที่ยวได้ไปศึกษาและชื่นชมความงามของมรดกวัฒนธรรมโบราณ

สรุปเส้นทางสายทวารวดี เริ่มต้นจาก - พิพิธภัณฑ์จันเสน - ตลาดอินทร์บุรี - วัดโพธิ์ศรี - เมืองโบราณ
บ้านคูเมือง - วัดกระดังงาบุพผาราม - วัดประโชติการาม - วัดพระปรางค์ (ชั้นสุตร) - เตาเผาแม่น้ำน้อย - สิ้นสุด
เส้นทาง ใช้ระยะเวลาในการท่องเที่ยวจำนวน 1 วัน

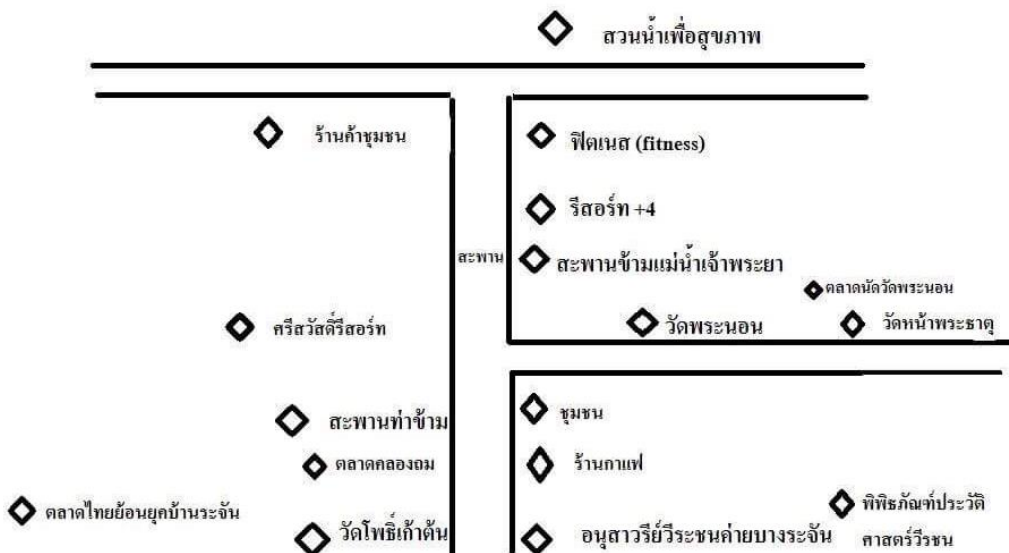

ภาพ 1 เส้นทางสายทวารวดี

2. เส้นทางสายวีรชนบางระจัน เส้นทางนี้ใช้ประวัติศาสตร์บางระจันเป็นตัวดำเนินเรื่อง คือการจัดแหล่งท่องเที่ยวตามทีสอดคล้องกับประวัติศาสตร์บางระจัน ได้แก่

เช่น มีร้านค้า ร้านอาหาร ร้านกาแฟ ซึ่งสามารถประชาสัมพันธ์เป็นจุดเช็คอิน (Check-In) เพื่อถ่ายรูป มีสวนน้ำ เพื่อสุขภาพให้บริการเรือถีบ มีรีสอร์ทหลายแห่ง โดยเฉพาะตลาดท่าข้าม ซึ่งยังไม่ได้มีการสนับสนุนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว แต่มีศักยภาพเพราะมีทางเดินริมน้ำที่กว้างและสะอาด มีที่จอดรถ ในตลาดยังคงวิถีชีวิตท้องถิ่นไว้ มีอาหารของท้องถิ่นจำหน่าย สามารถพัฒนาเป็นตลาดริมน้ำที่นักท่องเที่ยวสามารถแวะทำกิจกรรมการท่องเที่ยวได้หลายชนิด ในวันเสาร์-อาทิตย์ บริเวณวัดโพธิ์เก้าต้นยังมีตลาดบ้านระจัน เป็นตลาดย้อนยุคที่ได้รับความนิยมอย่างสูงอีกด้วย เส้นทางนี้เป็นการท่องเที่ยวแบบ 1 วัน

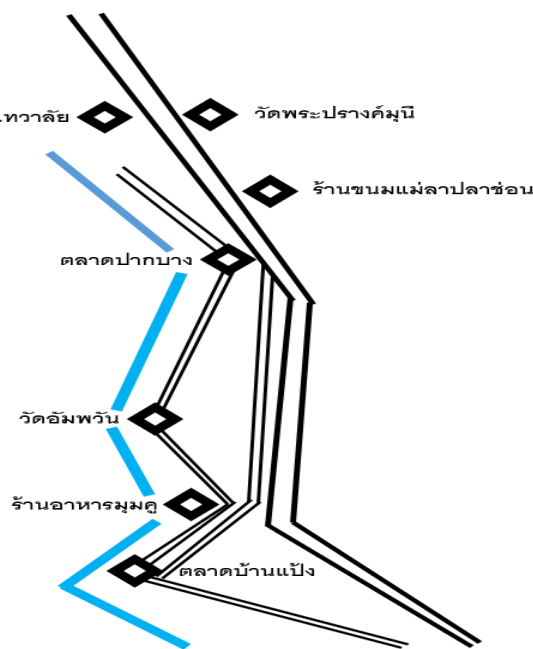
สำหรับเส้นทางเพิ่มเติมในธีมของวีรชนบางระจันนั้น นักท่องเที่ยวสามารถเริ่มต้นที่วัดป่าโมก และอำเภอวิเศษไชยชาญ ซึ่งทั้งสองแห่งมีอนุสาวรีย์ของนายดอก นายทองแก้ว จากนั้นเดินทางต่อไปกราบพระอาจารย์ธรรมโชติที่วัดโพธิ์เก้าต้น เดินข้ามถนนเพื่อไปสักการะอนุสาวรีย์วีรชนชาวบ้านบางระจัน ชมอาคารศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์ จากนั้นเดินทางไปกราบพระปางไสยาสน์และแวะกินอาหาร ซื้อสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ในวัดพระนอนจักรสีห์ เลือกพักค้างคืนในจังหวัดสิงห์บุรีหรือจังหวัดชัยนาท ในวันที่ 2 เดินทางไปสักการะอนุสาวรีย์ขุนสรรค์ ที่เขาวงกตเมืองโบราณแพรกศรีราชา ในอำเภอสรรคบุรีแล้วเดินทางกลับ เป็นการท่องเที่ยวแบบ 2 วัน 1 คืน

ภาพ 2 เส้นทางสายวีรชนบางระจัน

3. เส้นทางสายวิถีชีวิต เส้นทางนี้เป็นตัวอย่างของเส้นทางระยะสั้น ใช้เวลาในการท่องเที่ยววันน้อยกว่าหนึ่งวัน สามารถนำไปประกอบกับเส้นทางอื่นๆ ได้ เป้าหมายของเส้นทางเน้นการรับประทานอาหารขึ้นชื่อของท้องถิ่น เลือกซื้อสินค้า ชมวิถีชีวิตชุมชน โดยเริ่มจากการไหว้พระที่วัดอัมพวัน จากนั้นขับรถไปตลาดบ้านแปง รับประทานอาหารและซื้อของฝาก ชมบ้านเรือน แวะวัดกลางธนรินทร์ ย้อนกลับมาตามเส้นทางเดิมไปยังตลาดชุมชนโบราณ ตลาดปากบาง-หมื่นหาญ รับประทานอาหารและซื้อของฝาก จุดสิ้นสุดเส้นทางอยู่ที่พระพรหมเทวาลัย โดยอาจเพิ่มเติมร้านขายของฝากเค้กปลาช่อน และวัดพระปรมาภิไธย ในเส้นทางกลับได้

เส้นทางระยะสั้นในลักษณะนี้อาจจัดได้ในพื้นที่อื่น โดยจุดมุ่งหมายหลักควรมีแหล่งซื้อสินค้าชุมชน อาหารท้องถิ่นที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ สามารถเรียนรู้วิถีชีวิตท้องถิ่น เป็นการกระจายนักท่องเที่ยวลงสู่ชุมชน

ภาพ 3 เส้นทางสายวิถีชีวิต

อภิปรายผล

จังหวัดสิงห์บุรีมีองค์ประกอบของทรัพยากรท่องเที่ยว ตามการศึกษาของ บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2556, หน้า 24) ทั้ง 3 ประการคือ 1) มีสิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว 2) มีเส้นทางคมนาคมขนส่งเข้าถึง 3) มีสิ่งอำนวยความสะดวก จากการจัดเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรมทั้ง 3 เส้นทางได้อาศัยทรัพยากรท่องเที่ยวหรือทุนทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ชุมชนท้องถิ่น ด้วยแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดสิงห์บุรีมีคุณค่าทั้งด้านวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิต และมีเอกลักษณ์ของจังหวัดสิงห์บุรี อย่างไรก็ตามถึงแม้เส้นทางท่องเที่ยวที่คณะผู้วิจัยศึกษามานั้นจะมีแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจหลายแห่ง บางเส้นทางก็ยังไม่สะดวกสำหรับนักท่องเที่ยวทำให้นักท่องเที่ยวไม่สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวเหล่านั้นได้ โดยพบปัญหาและอุปสรรคบางประการคือ

1. การคมนาคมไม่สะดวก ต้องใช้รถส่วนตัวเท่านั้น ควรให้มีรถโดยสารสาธารณะจัดรับนักท่องเที่ยวตามจุดแต่ละสถานที่และรถโดยสารทั่วไป จะเหมาะกับคนที่ต้องการท่องเที่ยวแต่ไม่มีรถส่วนตัวและจะทำให้การเดินทางสะดวกมากขึ้น ข้อเสนอแนะสอดคล้องกับงานวิจัยของประภาวี วงษ์บุตรศรี และขวัญกมล ดอนขวา (2556, หน้า 23) ที่กล่าวถึงการขนส่งผู้โดยสารว่าหากมีรถโดยสารเพิ่มมากขึ้นจะทำให้มีนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น การขนส่งผู้โดยสารเพื่อการท่องเที่ยว ทำให้นักท่องเที่ยวเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นจุดหมายปลายทางแล้วเดินทางกลับมายังจุดออกเดินทางได้ การขนส่งผู้โดยสารจึงกระตุ้นให้มีการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น และประสิทธิภาพของการขนส่งผู้โดยสารจะส่งเสริมอุตสาหกรรมท่องเที่ยวให้เติบโต ส่งเสริมการสร้างงาน และยกระดับมาตรฐานการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น การสร้างเครือข่ายการขนส่งผู้โดยสารให้เชื่อมต่อกัน จะมีส่วนสนับสนุนให้นักท่องเที่ยวเพิ่มหรือลดการเดินทางท่องเที่ยว ดังนั้นแหล่งท่องเที่ยวจึงต้องมีเครือข่ายการขนส่งมากพอและมีคุณภาพได้มาตรฐานในการรองรับนักท่องเที่ยว รวมถึงถนนก็เป็นถนนที่สภาพดี มีป้ายบอกทางชัดเจน หากมีการขนส่งมวลชนของท้องถิ่นให้บริการด้วยก็ยิ่งเป็นการดี (ประภาวี วงษ์บุตรศรี และขวัญกมล ดอนขวา, 2556, หน้า 24-29) ในแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2560-2564) โดยคณะกรรมการนโยบายการ

ท่องเที่ยวแห่งชาติ (2559, หน้า 9) ก็ได้กล่าวถึงปัญหาการเดินทางภายในประเทศไทย ว่ายังมีปัญหาด้านการบริหารจัดการและการเชื่อมโยงของระบบขนส่งมวลชน ปัญหาด้านคุณภาพและมาตรฐานของระบบขนส่งมวลชนสาธารณะ เส้นทางที่เชื่อมโยงไปยังแหล่งท่องเที่ยวรอง นอกจากนี้ การขนส่งผู้โดยสารทำให้ผู้โดยสารมีความเหน็ดเหนื่อย อาจมีบริการนวดผ่อนคลายในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ในวัดพระนอนจักรสีห์วรวิหาร มีบริการนวดแผนไทย มีสิ่งอำนวยความสะดวกมาก และมีแหล่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยว แต่ยังขาดการขนส่งมวลชน

2. ร้านอาหารภายในสถานที่ท่องเที่ยว 3 เส้นทาง ในด้านอาหารส่วนมากวันธรรมดามีร้านค้าจำนวนไม่มาก ร้านที่ได้รับความนิยมพบอยู่ในตลาดบ้านแปงและตลาดปากบาง เช่น ผัดไทยกุ้งสด และร้านขนมหวาน เช่น เค้กปลาช่อน คุณก็ ร้านค้าเหล่านี้ขาดการประชาสัมพันธ์ และร้านขายของฝากยังมีไม่มากพอ แหล่งท่องเที่ยวบางแห่งในเส้นทางพบว่าร้านอาหารส่วนใหญ่ไม่เปิดในวันธรรมดา นักท่องเที่ยวเดินทางเป็นระยะทางไกลมายังแหล่งท่องเที่ยว เมื่อไปถึงก็ไม่มีร้านอาหารและเครื่องดื่ม ซึ่งข้อค้นพบจากการวิจัยนี้สอดคล้องกับแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ (2559, หน้า 10) ที่มีการตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาสินค้าและบริการทางการท่องเที่ยว โดยกล่าวถึงโอกาสจากการเติบโตของชนชั้นกลางและรายได้ที่เพิ่มขึ้น นักท่องเที่ยวกลุ่มนี้มีความเต็มใจในการใช้จ่ายระหว่างการท่องเที่ยวในระดับสูง จึงควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาสินค้าและบริการทางการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับความต้องการทางด้านคุณค่าด้วย

3. การเรียนรู้ในเส้นทางท่องเที่ยว ตัวอย่างเส้นทางสายทวารวดีเป็นการท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรมในยุคโบราณ ที่เริ่มต้นจากการศึกษาพิพิธภัณฑสถานแล้วจึงมีแหล่งซื้อของกินของฝากประกอบ เช่น ตลาดอินทร์บุรี นอกเหนือจากนั้นเป็นการเรียนรู้เชิงโบราณคดีตลอดเส้นทาง จากการศึกษาพบว่า นักท่องเที่ยวมีความคิดและพฤติกรรมการท่องเที่ยวที่แตกต่างหลากหลาย นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวส่วนใหญ่เป็นวัยเรียน หรือวัยทำงานเพราะมีความสามารถในการเดินทางและความคาดหวัง หรือพื้นเพความรู้เดิมของนักท่องเที่ยวก็มีส่วนในการตัดสินใจเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ในแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ (คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ, 2559, หน้า 11) กล่าวถึงการเติบโตของสังคมผู้สูงอายุซึ่งมีการใช้จ่ายใช้สอยเพื่อการท่องเที่ยวสูง เป็นกลุ่มที่เต็มใจใช้จ่ายใช้สอยกว่านักท่องเที่ยวในช่วงอายุอื่น จึงเป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีศักยภาพสูง และควรให้ความสำคัญในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการท่องเที่ยวรองรับนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ เพื่อสร้างโอกาสในการเพิ่มรายได้จากการท่องเที่ยว แม้ว่าการเรียนรู้ในเส้นทางท่องเที่ยวอาจไม่เป็นจุดเด่นที่จะดึงดูดกลุ่มผู้สูงอายุก็ตาม แต่การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ให้ผู้สูงอายุได้ใช้เวลากับการชื่นชมมรดกทางวัฒนธรรม มีสถานที่ท่องเที่ยวที่มีความสวยงามสะดวกสบาย ก็สามารถเป็นเส้นทางท่องเที่ยวที่เป็นทางเลือกใหม่ๆ ให้กลุ่มนักท่องเที่ยวผู้สูงอายุได้เช่นกัน ส่วนรูปแบบการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวมุ่งเน้นประสบการณ์และให้ความสำคัญกับความรู้เชิงลึกของแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ต้องการสัมผัสชีวิตผู้คนและประเพณีท้องถิ่น ก็สามารถจัดสรรประสบการณ์การท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ได้ด้วยการร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่น (คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ, 2559, หน้า 11)

4. การโฆษณาประชาสัมพันธ์สถานที่ท่องเที่ยว ในจังหวัดสิงห์บุรีมีสถานที่ที่น่าสนใจทั้งทางด้านประวัติศาสตร์และเส้นทางสายวิถีชีวิตบางสถานที่มีอายุเก่าแก่นับร้อยปีแต่ไม่ได้รับความใส่ใจหรือการได้รับแรงสนับสนุนจากภาคเอกชนตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือตลาดปากบางตลาดที่มีอายุร่วม 150 ปี ยังคงสภาพบ้านเรือนเป็นแบบตึกไม้ห้องแถวในสมัยก่อน ถ้าดูจากภายนอกตลาดนี้ดูเรียบง่ายแทบจะไม่มีผู้คนแวะเวียนเข้าไป จึงไม่รู้ว่าตลาดเก่าแก่ที่ควรอนุรักษ์ไว้ โดยคณะนักวิจัยได้สำรวจเส้นทางท่องเที่ยวที่จัดโดยละเอียดเพื่อค้นหาจุดสนใจที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยว เื่อนไขหนึ่งที่จะช่วยสนับสนุนได้คือการใช้สื่อสังคมออนไลน์ เช่น ใช้เพื่อสืบค้นแหล่งท่องเที่ยว จึงต้องมีการบรรจุแหล่งท่องเที่ยวไว้ในสื่อสังคมออนไลน์เพื่อให้มีการค้นหาค้นพบ หรือมีจุดเช็คอิน จุดถ่ายรูปเชลฟีที่

สวยงาม หรือแปลกตา เข้ากับความนิยมของนักท่องเที่ยวปัจจุบัน และบรรจุสถานที่แวะพักไว้ในสื่อสังคมออนไลน์ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

1. ควรจัดกิจกรรมที่น่าสนใจในแหล่งประวัติศาสตร์หรือสถานที่สำคัญในจังหวัดสิงห์บุรีเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างสม่ำเสมอ

2. ควรส่งเสริมให้คนในท้องถิ่นโดยเฉพาะเยาวชนให้ความสำคัญกับภูมิรดกทางวัฒนธรรมของจังหวัดตนเองมากขึ้น

3. รูปแบบการท่องเที่ยวใหม่ๆ ที่จังหวัดสิงห์บุรีมีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยว ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเพื่อการประชุมและนิทรรศการ การท่องเที่ยวเชิงกีฬา การท่องเที่ยวเพื่อการเลือกซื้อสินค้า การท่องเที่ยวเชิงอาหาร การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ และการท่องเที่ยวเชิงศาสนา

การทดลองจัดเส้นทางท่องเที่ยวในเมืองรองเช่นจังหวัดสิงห์บุรีขึ้นมา โดยเลือกจุดเด่นมาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม 3 เส้นทางนี้ ก็เพื่อให้สามารถเป็นตัวอย่างในการจัดเส้นทางที่เชื่อมการท่องเที่ยวเข้ากับชุมชนได้ในพื้นที่อื่น ๆ เพราะการท่องเที่ยวในประเทศยังมีโอกาสเติบโตได้อีกมาก และการให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว เป็นหนทางที่จะสร้างรายได้ให้ชุมชน เกิดการอนุรักษ์แหล่งมรดกวัฒนธรรม และเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่น รวมถึงเป็นโอกาสในการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กรมการท่องเที่ยว. (2557). **คู่มือการตรวจประเมินมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: กรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ. (2559). **แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2560-2564)**. กรุงเทพฯ: สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. (2556). **อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว** (พิมพ์ครั้งที่ 2). เชียงราย: ธรรมสาร.
- ประภาวี วงษ์บุตรศรี และขวัญกมล ดอนขวา. (2556). **การพัฒนาคุณภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- พจนา สวนศรี. (2546). **คู่มือการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน**. กรุงเทพฯ: โครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ.
- พิมพ์ระวี โรจน์รุ่งสัจย์. (2553). **การท่องเที่ยวชุมชน**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- วินัย รอดจ่าย. (บก.). (2542). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดสิงห์บุรี**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒.
- สมพร โกมารทัต. (2557, กันยายน – ธันวาคม). การเรียนรู้เชิงผลิตภาพ. **วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี**, 25(3), 3-5.